

Correspondentie Tsjaikovski-Balakirev

Tsjaikovski's geduld met een rare snuiter

‘Balakirev verblijft nu in Moskou’, schreef Tsjaikovski in 1869 aan zijn broer Modest, ‘en ik moet toegeven dat zijn aanwezigheid mij zwaar valt’. Het contact en de correspondentie tussen beide heren was tamelijk curieus. De schoolmeesterachtige toon van Balakirev was volkomen misplaatst, maar de hoffelijke Tsjaikovski zag de humor er wel van in.

tekst Marcel S. Zwitser

Milij Balakirev

In 1867 kwam Hector Berlioz naar Rusland om enkele concerten te dirigeren. De concerten in de beide grote steden in Rusland zouden het hoogtepunt van zijn dirigentenloopbaan worden. Dit was niet in het laatst te danken aan Vladimir Stasov, de historicus en kunstcriticus (en wat al niet meer) uit St. Petersburg, die Berlioz in 1847 had leren kennen en die vooral de geschiedenis is ingegaan als de ideoloog achter de *Koetsjka* (onvertaalbaar Russisch, dat meestal als 'Het Machtige Hoopje' wordt weergegeven en verwijst naar de vijf componisten uit St. Petersburg: Balakirev, Borodin, Cui, Moessorgski en Rimski-Korsakov). De op dat moment 30-jarige Milij Balakirev, autodidact componist en mentor van de *Koetsjka*, zette zich met intensieve koorrepetities sterk voor de zaak van Berlioz in. Na de concerten in St. Petersburg, waarin zowel de *Symphonie Fantastique* als *Harold en Italie* op de programma's prijkten, volgden er nog twee in Moskou. Ook hier dirigeerde Berlioz onder meer *Harold en Italie*. Na afloop van het tweede concert werd er bij een aansluitend banket een hartelijke toast in vlekkeloos Frans uitgesproken door de 27-jarige Pjotr Iljitsj Tsjaikovski, die het jaar ervoor was afge-

studeerd aan het (door Stasov en Balakirev hartgrondig verfoeide) conservatorium van St. Petersburg en goed en wel begonnen was als docent harmonieleer aan het zojuist opgerichte conservatorium van Moskou.

Beperktheid

De patriarchale Balakirev was kennelijk van mening dat zijn muzikaal leiderschap overal in het land noodzakelijk was. Twee jaar na Berlioz' verblijf in Rusland deed Balakirev de nog relatief onervaren Tsjaikovski het voorstel – in de vorm van een vooropgezet schema van algehele opbouw, themakarakteristieken en toonsoortverhoudingen – een ouverture naar Shakespeares *Romeo en Julia* te componeren. 'Balakirev verblijft nu in Moskou', schreef >

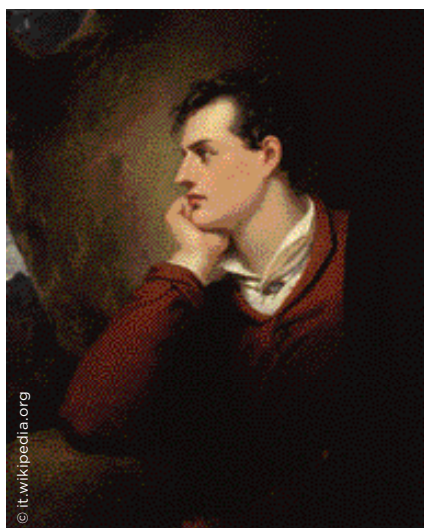

John Martin, Manfred op de Jungfrau, 1837

“De exclusiviteit van zijn muzikale opvattingen en de hardheid van Balakirevs toon bevalen mij niet”

Hector Berlioz

Lord Byron, op wiens gedicht de Manfred-symfonie werd gebaseerd

Tsjaikovski aan zijn broer Modest begin augustus 1869, ‘en ik moet toegeven, dat zijn aanwezigheid mij zwaar valt. Hij verlangt dat ik dagelijks zijn gezelschap zoek en dat verveelt me. Hij is een goed mens en hij is mij welgezind, maar ik kan geen hartelijk contact met hem opbouwen. De exclusiviteit van zijn muzikale opvattingen en de hardheid van zijn toon bevalen mij niet.’ Acht dagen later: ‘Bijzonder onaangenaam zijn de beperktheid van zijn opvattingen en de hardnekkigheid, waarmee hij daaraan vasthoudt.’ Uit de brief van weer acht dagen later kan echter worden opgemaakt dat Tsjaikovski ondanks zijn negatieve ervaringen toch een evenwichtige kijk op Balakirev kon houden: ‘Hoewel hij een vermoeiend effect op me had, moet ik eerlijkheidshalve zeggen, dat hij een bijzonder eerlijk en goed mens is en als kunstenaar ver boven het gemiddelde uitsteekt.’ Het resultaat van Tsjaikovski’s inspanningen werd door Balakirev omstandig op schoolmeesterachtige toon bekritiseerd. Einde 1871, na de herziening van *Romeo en Julia*, brak het contact tussen Tsjaikovski en Balakirev af.

In de jaren '70 veranderde het beeld in muzikaal Rusland drastisch. In St. Petersburg viel de *Koetsjka* steeds meer uit elkaar. Borodin merkte later op dat dit het logische gevolg was van het feit dat studenten in de jaren zestig uitgroeiden tot volwassen artistieke persoonlijkheden, die de bevoogding van Stasov en Balakirev niet meer nodig hadden. Met name Rimski-Korsakov zag steeds meer in dat de slavofiele kunstopvatting van Stasov en Balakirev feitelijk goedgepraat provincialisme was. De dominante Balakirev onderkende dat zijn gezagspositie almaar verder werd uitgehold – of wellicht beter: dat diverse van zijn voormalige studenten grotere kunstenaars waren dan hijzelf en dat zijn rol eigenlijk was uitgespeeld. Anderzijds groeide de nationale en internationale roem van Tsjaikovski

met het jaar. De componist, die in 1880 de ouverture *Romeo en Julia* in de definitieve versie bracht waarin het werk tegenwoordig wordt gespeeld (en die dat werk grootmoedig aan Balakirev opdroeg), was uitgegroeid tot een Europese beroemdheid en stelde zijn collega's uit St. Petersburg zonder meer in de schaduw.

Halve leugen

De opdracht aan Balakirev leidde tot hernieuwd contact tussen Tsjaikovski en Balakirev. Weliswaar beantwoordde Balakirev Tsjaikovski's geste pas een vol jaar later, in zijn antwoordbrief spreekt hij zijn waardering uit voor Tsjaikovski's werk – met name voor *De Storm* en *Francesca da Rimini* – en laat doorschemeren dat hij Tsjaikovski graag een voorstel voor een programmasymfonie aan de hand zou doen. Toen Tsjaikovski zich belangstellend toonde, antwoordde Balakirev: 'Het onderwerp, waarover ik u schreef, heb ik aanvankelijk aan

Berlioz voorgesteld, die het om leeftijds- en gezondheidsredenen weigerde.' Dat was een halve leugen, aangezien het programma voor een *Manfred*-symfonie naar het gedicht van Lord Byron niet een idee van Balakirev, maar van Stasov was. Nog opmerkelijker dan dit is dat Balakirev in diezelfde brief van 28 oktober 1882 zonder enige gêne weer die schoolmeesterachtige toon van dertien jaar eerder aanslaat, alsof er onderhand niets veranderd was: 'Voor ik u het programma uiteenzet, zeg ik u, dat net als in de beide symfonieën van Berlioz (*Symphonie Fantastique* en *Harold*) uw toekomstige symfonie een *idée fixe* moet

hebben – dat Manfred zelf voorstelt – en dat in alle delen voorkomt.' Tsjaikovski kon de humor van de situatie wel inzien: 'Onlangs is er een tamelijk curieuze correspondentie tussen Balakirev en mij begonnen, die van hem is uitgegaan', schreef hij aan Modest (8 november 1882). 'Hij is ontvlamd voor het idee, dat ik een grote symfonie over het onderwerp *Manfred* moet schrijven. Ik zal je die merkwaardige brieven van deze grappige rare snuiter laten zien.'

Pjotr Iljitsj Tsjaikovski

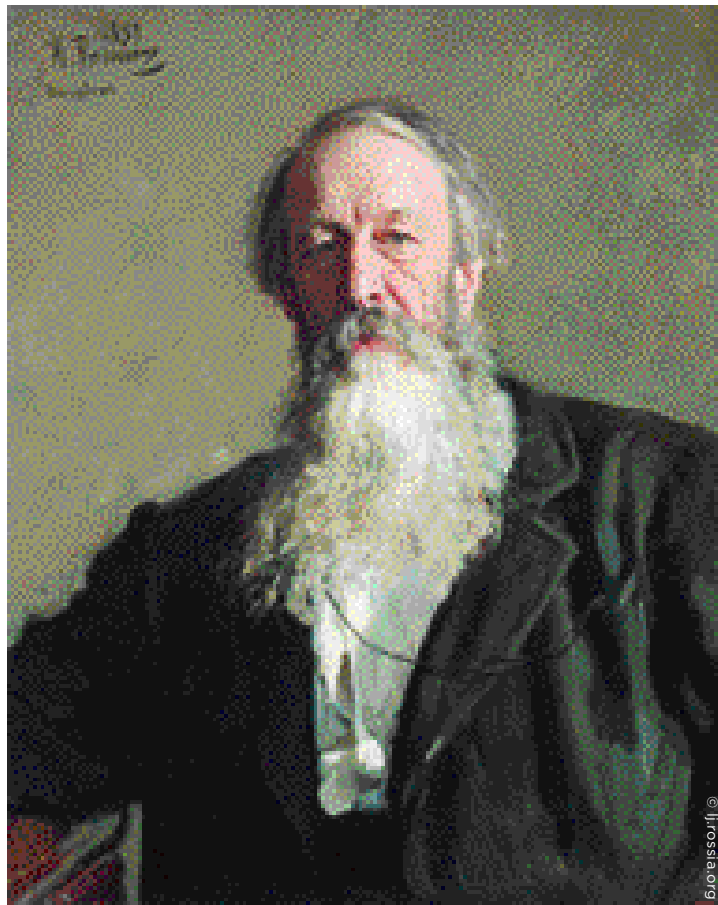
Hoffelijke toon

Tsjaikovski's antwoord aan Balakirev van 12 november 1882 is in meerdere opzichten veelzeggend. Uit de hoffelijke toon ervan blijkt dat Tsjaikovski zich niet liet irriteren door Balakirevs pedanterie en boven de situatie ging staan – en we doen er goed aan hier oog voor te hebben, aangezien Tsjaikovski nog altijd te vaak als een labiele persoonlijkheid wordt afgebeeld, die willoos aan zijn stemmingen was overgeleverd. Tegelijkertijd toont Tsjaikovski artistieke zelfstandigheid en oordeelskracht en geeft Balakirev zelfs impliciet te verstaan dat zijn voorstel getuigt van artistieke onvolwassenheid: 'Nadat ik uw programma ontvangen en doorgenomen had, was ik teleurgesteld. Uw programma kan zeker als ontwerp dienen voor een componist, die zich ten doel stelt Berlioz te imiteren; zeker zou hij, als hij zich ervan zou bedienen, een effectvolle symfonie in de stijl van deze componist kunnen schrijven. Maar mij laat ze voorlopig helemaal koud en als fantasie en hart niet warm worden, heeft het weinig zin mij aan een compositie te zetten.' Tsjaikovski geeft een reeks voorbeelden hoe Balakirevs aanwijzingen slaafs in muziek zouden kunnen worden omgezet en dat het resultaat mogelijk zelfs succes bij het publiek zou kunnen hebben. En dan vervolgt hij met subtiële ironie: 'Ik vind het heel moeilijk te verklaren, waarom juist uw programma geen vonk van enthousiasme bij mij kan opwekken. Afgezien van een toegenomen rijping en een grotere ervaring in het schrijven, moet ik erkennen, dat ik tot op vandaag in het grenzenloze veld van het componeren rond dwaal en tevergeefs mijn eigen weg zoek.'

Beste orkestwerk

Wij kunnen nu vaststellen dat de symfonie, die Tsjaikovski van april tot september 1885 uiteindelijk toch op papier zette, niet alleen een krachtig muzikaal werk is maar dat hij

in de *Manfred*-symfonie zijn tot dan toe beste – en meest veeleisende – orkestwerk heeft geschreven. Hierbij heeft hij Balakirevs programma ferm naar zijn eigen hand gezet, tegelijk is het voorbeeld van met name Berlioz' *Harold en Italie* hier en daar traceerbaar. Belangrijker is wellicht dat Tsjaikovski in dit werk doorbrak naar nieuwe intensiteiten in expressie – zoals die van Manfreds wanhoop aan het einde van het eerste deel – die preludeerden op de opera *Pique Dame* en de *Zesde Symfonie*, de '*Pathétique*', die overigens in dezelfde toonsoort is geschreven als de *Manfred*-symfonie. □

Vladimir Stasov schreef het programma voor de *Manfred*-symfonie. Portret geschilderd door Ilya Repin

Manfred Symfonie in b
opus 58 van Peter Iljitsj
Tsjaikovski > 30, 31 oktober
en 1, 2 november 2014 > zie
pagina 46